

Tizenkilencedik évfolyam. 1905. 12. (228) füzet.

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos:

SZONGOTT KRISTÓF.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Legyen meggyőződve, hogy míg maradékaim élnek, Önnek irántam tanusított szívességét, mint örökséget fogják tartani s az „Armenia” füzetleit, mint családi szentséget fogják tisztelni. (Szongott Kristófhoz Buenos-Aires decz. 23. 1902. intézett leveléből).

Czetz János
magyar tábornok.

SZAMOSÚJVÁR,

Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája
1905.

TARTALOM.

- Merza Gyula irodalmi tevékenysége* (képpel). — Dr. Mály Istvántól.
Áni, a Pákráduni örmény uralkodóház székvarósa (hat képpel).
Bászmácseán — dr. Gopcsa Lászlótól.
A magyarok eredete és őslaka. — Tizenkettődik közlemény. —
Írta: Szongott Kristóf.
Majláth püspök és az „Örmény Múzeum.” — Dr. H. A.-tól.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Merza Gyula és az „Örmény Múzeum.”

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Gorové László levele a szamosújvári színészet ügyében.

MI UJSÁG AZ ÖRMÉNY VILÁGBAN?

Örmény adakozók és a török posta.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tisztelt olvasóinkhoz!

Az „Armenia“ a jövő hónap elsején megjelenő füzetével huszadik évfolyamába lép. Húsz év nagy idő egy képes tudományos folyóirat életében, melyet — minden segély nélkül — a szives olvasó közönség támogatása mellett, egyedül a szerkesztő tart fenn.

Folyóiratunk ezután is az eddig ismert jó irányban fog haladni.

Olvasóinkat tisztelettel kérjük, hogy előfizetéseiket megújítani sziveskedjenek.

Az „Armenia“ előfizetési ára egész évre 8 korona,
fél évre 4 korona, egyes füzet ára 80 fillér.====

Szamosújvárt, 1905. deczember hó 1-én.

Szongott Kristóf
az „Armenia“ szerkesztője.

10825
1905

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos:

SZONGOTT KRISTÓF.

BCU Cluj / Central U

Legyen meggyőződve, hogy míg maradékaim élnek, Önnek irántam tanúsított szíveségét, mint örökséget fogják tartani s az „Armenia“ füzetit, mint családi szentséget fogják tisztelni. (Szongott Kristófhöz Buenos-Aires decz. 23. 1902. intézett leveléből).

Czetz János
magyar tábornok.

TIZENKILENCZEDIK ÉVFOLYAM.

==== SZAMOSÚJVÁRT, 1905. ====
TODORÁN ENDRE „AURORA“ KÖNYVNYOMDA.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

TARTALOM.

I. Főcikkék.

	Lap
<i>Dr. Bányai Elemér,</i> Adatok a szamosújvári és a hazai örmények történetéhez	20, 50
<i>Bárány Lukács,</i> Nevezetes évforduló	54.
<i>" " "</i> A kaukázusi örmény katolikusok egyházi kormányzata	151.
<i>" " "</i> „Mechitharisták Szamosújvárt” czimű cikk visszhangja	327.
<i>Dr. Farkas Géza,</i> Kiss Ernő, az aradi vértanú	257.
<i>Dr. Gopcsa László,</i> Az új örmény templom Párisban	33.
<i>" " "</i> Ani, Pákráduni uralk. székvárosa	358.
<i>József főherceg és az</i> „Örmény Múzeum”	97.
<i>Dr. Herrmann Antal,</i> Örmény témák az orientálisták hamburgi kongresszusán, 78, 165, 218, 277, ...	340.
<i>" " "</i> Az „Örmény Múzeum” ügyében	131.
<i>" " "</i> Az orientálisták nemzetközi kongresszusa Algirban	210.
<i>" " "</i> Mechitaristák Szamosújvárt	225.
<i>" " "</i> Dr. Gopcsa László	261.
<i>" " "</i> Örmények a Szilágyságban	280.
<i>" " "</i> Az „Örmény Múzeum” az antropológusok salzburgi gyűlésén	314.
<i>" " "</i> Örmények Mármarosban	318.
<i>" " "</i> A szamosújvári római castellum romjai fölött. — Ásatást kérdő beszéd. Tartotta 1905. okt. 2-án	322.
<i>" " "</i> Majláth püspök és az „Örmény Múzeum”	381.
<i>Két nevezetes írat</i>	98.
<i>Kritsa Klára,</i> Örmény Múzeum (Költemény)	100.
<i>Kritsa Róza,</i> Az árva karácsonya (Költemény)	18.
<i>Dr. Mály István,</i> Merza Gyula irodalmi tevékenysége	353.
<i>Merza Gyula,</i> Az első ezer korona (költemény)	6.
<i>" " "</i> Az örmény ház	15.
<i>" " "</i> Új korszak (költemény)	67.
<i>" " "</i> Emlékezés Ázárián patriarkhára	162.

IV.

	Lap
<i>Merza Gyula,</i>	Örmény levelek gyűjtése . . . . . 213.
" "	Argutinszky-Dolgorukoff B. herczeg a bécsi mechitharistáknál . . . . . 289.
" "	Örmény Mecenás (költemény) . . . . . 297.
" "	Koporsó-szentelés (költemény) . . . . . 330.
" "	Osteuropäische und ostasiatische Streifzúge . . . . . 343.
<i>Mihálfi Imre,</i>	A Pákráditák Jánya (költemény prózában) 30.
<i>Sallak Róza,</i>	Régi harangszó (költemény) . . . . . 49.
<i>Szongott Kristóf,</i>	Czetz János magyar honvédtábornok 1.
" "	A magyarok eredete és őslaka 7, 35, 68, 101, 136, 169, 193, 228, 263, 297, 331, 365.
" "	Örmény dalzene . . . . . 47.
" "	Örmény Múzeum . . . . . 85, 156.
" "	Indiai örmények . . . . . 180.
" "	Örmény lapok szemléje (Eredeti örményből). . . . . 221.
" "	Ráffi halálának tizenötödik évfordulója 246.
" "	Az ásatás legbecsesebb tárgya . . . . . 346.
	A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége . . . . . 339.
	Az „Örmény Múzeum” . . . . . 344.
	Az „Örmény Múzeum-Egyesület” . . . . . 182.
	Az „Örmény Múzeum-Egyesület” alakuló közgyűlése . . . . . 108.
	„Brassói Lapok”: A hazai örményekről. Herrmann Antal előadásának kivonata 45.
	„Brassói Lapok”: A legelső nemegyesült örmény főpapnál . . . . . 249, 282.
	Lapnyilatkozatok az „Örmény Múzeum-Egyesület” alakuló közgyűléséről 87.
	„Magyarország”: Örmények és tatárok 348.
	Nyilatkozatok az „Örmény Múzeum”-ról 56.
	„Szamosújvári Közlöny”: Dr. Mály István és az „Örmény Múzeum-Egyesület” . . . . . 83.
	„Szamosújvári Közlöny”: Ezer koronás adomány az Ö. M. E.-nek . . . . . 179.
	„Ujság”: Gróf Kunn Géza . . . . . 129.
	Szongott Jakab aranylakadalma . . . . . 66.
	Két Etnografus . . . . . 75.

X.

II. Kisebb közlemények.

Lap	Lap		
A kolozsvári örmények Nesztorai	29.	Herczegi vendég a bécsi örmény kolostorban	351.
A magyarországi örmé- nyekről és a szamosúj- vári múzeumról	222.	Jézeán Gárabéd jubille- uma	93.
A mechitháristák Szamos- úvjárt	286.	Jókai, mint nemzetiségi képviselő	30.
Angolország konstantiná- polyi konzula	254.	Kinai közmondások	255.
A pipaszárok királya	320.	Lelkész, ki halála után is jót tesz	94.
A taurisi örmény nők jó- tékony társulata	63.	Magyar tudós angol könyve	29.
Az örmények, mint az erdélyi magyar közmű- velődés tényezői	222.	Mechitháristák Szamos- úvjárt	329.
Az „Örmény Múzeum“	286.	Nevezetes orvosi hono- rarium	28.
Az „Örmény Múzeum- Egyesület“ rendes tagjai	285.	Örmény eredetű ország- gyűlési képviselők	158.
Argutinszky herceg és az „Örmény Múzeum“	319.	Szucsávai örmények	29.
Egy magyar-örmény or- vos jubileuma	62.	Szvacsina Géza	190.
Gárabéd Jézeáncz	254.	Thököly hamvait exhu- málták	158.
		Ujabb tárgybéli adomá- nyok	190.
		Udvariatlan jog	254.

III. Irodalom és művészet.

Lap	Lap		
A magyar kormány kö- szönő irata	223.	Hájríg számára ajándék	94.
A román sajtó és az ör- mények	351.	Igazság, barát, munka	159.
Az „Örmény Múzeum“	191.	Kéghuni	94.
Csuhádseán siremléke	63.	Művészeti lap	104.
Egy népszerű örmény író	255.	Örmény műkincsek	159.
Együgyű. esztelen, bolond	255.	Régi örmény kéziratok	223.
Elsőrendű örmény tragi- kus	30.	Szizuán	30.
		Új folyóirat	191.

IV. Közgazdasági élet.

Lap	Lap		
A bor tápláló ereje	95.	vetítő irodája	352.
A dohányzás ártalmai	256.	A legmagasabb emberi lakás	223.

VI.

	Lap		Lap
A méz, mint tápszer . . .	286.	Hogyan táplakozzunk helyesen?	192.
A pásztor hőmérője . . .	223.	Külföldi érdeklődés hústermelésünk iránt . .	352.
Az egészség alaptörvényei	187.	Melyik a mezőség fővárosa?	160.
Csemegeaját a Mezőségről	159.	St.-Louisban tartott világkiállítás	95.
Egy igen nagy óra . . .	223.	Vasutat építő örmény mérnök	64.
Egy örmény ékszerárús .	63.		
Étvágy és egészség . . .	255.		
Fa, mely kész tüt és czéznát ad	192.		
Hogyan öltözködött szép- anyánk?	31.		

V. Mi újság az örmény világban?

	Lap		Lap
A bécsi mechitháristák új abbása	32.	Hogyan tehetjük a halott emlékét halhatatlanná?	320. (után.)
A kaukázusi zavargások	320. (után.)	Irtozat Báku városában	320.
A keleti örmények egyházi vagyona	192.	Keleti örmény menyekző	96.
A manchesteri örmények új papja	64.	Khánanéán Dániel alapítványa	223.
A smirnai „Ársálujsz”	352.	Manchesteri örmények . .	160.
A Vártánféle vértanúság	224.	Örmények Egyiptomban .	223.
Az Európába jött örmény küldöttség	32.	Örmény konzulók Konsztantinápolyban	223.
Az osztrák-magyar konzul	224.	Port-Arthur vitéz védelmezői	96.
Delcasse egyik levele . . .	160.	Status-gyűlés	224.
Gumésian János végrendelete	352.	Szomorú adatok	288.

VI. Képek.

Czetz János magyar honvédtábornok (két kép) 1 és 2. lap — Az új örmény templom Párisban 33. — Szongott Jakab volt országgyűlési képviselő, 65. — Gróf Kunn Géza, 129. — Azárián István örmény kath. patriarkha, 161. — Kiss Ernő honvédtábornok, 257. — Elleméri kastély, 261. — Dr. Herrmann Antal, Ornstein József, Orosz Endre, Moldován Simon, Szongott Kristóf, Bárány Lukács, Tódorfi Lukács, Kapatán Márton, dr. Papp Gusztáv, 321. — Merza Gyula 353. Ani romjai: A székesegyház 357, Bemenet az erődbe 358, Az „Üdvözítő egyháza” 359, A székesegyház belseje 360, Az apostolok egyháza 361, Abuchámreán család egyháza 363. Összesen 24 kép.

Az „Armenia“ eddigi dolgozó társai.

Abrahám Zachar (Szamosújvár).
Abrahámné Gámán Erzsi (Sz.-újvár).
Dr. Akoncz Károly (Kolozsvár).
Alexáné Kepri Anna (Szamosújvár).
Avedik Lukács (Erzsébetváros).
 † *Azárián István* (Konstantinápoly).
Dr. Bányai Elemér (Budapest).
Bányai Gratiána (Gerlai Sarolta Karczag).
Bárány János (Maros-Vásárhely).
Bárány Lukács (Szamosújvár).
Id. Báró Bornemissza Károly (Dés.)
 † *Czetz János* (Buenos-Aires. Amerika).
Cselingárián Jakab (Budapest).
Csiky Lukács (Erzsébetváros).
Dr. Csiky Viktor (Seprős).
Csontos János (Budapest).
Duha Dávid (Ujvidék).
Dr. Erődi Béla (Budapest).
Dr. Eszterházi Sándor (Kassa).
Esztegár Berta (Kolozsvár).
Esztegár Gergely (Szamosújvár).
 † *Dr. Esztegár László* (Szamosújvár).
Dr. Farkas Géza (Német-Ellemér).
Fáraó Simon (Csik-Szépvíz).
Dr. Fehér Gerő (Gyulafehérvár).
Felekiné Munkácsi Flóra (Budapest).
Fílep Gábor (Tasnád).
Dr. Fogolyán Tivadar (Szamosújvár).
Dr. Fogolyánné Bányai Blanka (Sz.-újv).
Fülöp Lajos (Szamosújvár).
Dr. Gajzágó Béla (Kolozsvár).
Gajzágó Ferencz (Kolozsvár).
 † *Gajzágó Manó* (Budapest).
 † *Gajzágó Salamon* (Budapest).
Gajzágóné Simay Irma (Kolozsvár).
 † *Dr. Gopcsa Jakab* (Szamosújvár).
 † *Dr. Gopcsa Joachim* (Szamosújvár).
Dr. Gopcsa László (Budapest).
Govrik Gergely (Erzsébetváros).
Görög Joachim (Gyergyó-Sz.-Miklós).
Harmath Domokos (Torda).
Harmath Ilona (Torda).
Harmath Lujza (Moson).
 † *Dr. Hánusz János* (Bécs).
Dr. Herrmann Antal (Budapest).
Hodoredn János (Szamosújvár).

Hornyis Ferencz (Gattája).
Horváth Árpád (Kolozsvár).
 † *Höke Lajos* (Kaposvár).
Hummer Nándor (Budapest).
Dr. Issekutz Viktor (Erzsébetváros).
Jósa János (Szamosújvár).
Jósa Jánosné Lesner Janka (Sz.-ujvár).
Kalocsay Alán (Budapest).
Kapatán Márton (Szamosújvár).
 † *Karátsonyi Károly* (Szamosújvár).
Kiszely Károly (Besztercebánya).
Kordin Mariska (Budapest).
Gróf Kornis Viktor (Szent-Benedek).
Koser Széver (Gyulafehérvár).
Dr. Kosutány Tamás (Budapest).
 † *Kovács János* (Kolozsvár).
Kozma Döme (Dés).
 † *Kozoca Tivadar* (Budapest).
Kritsa Klára (Gyergyó-Szt.-Miklós).
Kritsa Konrád (Gyergyó-Szt.-Miklós).
Kritsa Péter (Gyergyó-Szt.-Miklós).
Kritsa Róza (Gyergyó-Szent-Miklós).
 † *Gróf Kunn Géza* (Maros-Némethi).
Dr. László Márton (Szamosújvár).
 † *Lukács Béla* (Budapest).
Lunkai (Szamosújvár).
 † *Markovics Jakab* (Erzsébetváros).
Mály István (Brassó).
Dr. Mály István (Kolozsvár).
 † *Márton Dávid* (Lugos).
Dr. Mártonfi Lajos (Szamosújvár).
Mártonfi Márton (Budapest).
Merza Gyula (Kolozsvár).
Mihályfi Imre (Szamosújvár).
Dr. Moldován Gergely (Kolozsvár).
Molnár Aladár (Budapest).
 † *Dr. Molnár Antal* (Szamosújvár).
Mozgófian Cháeshádur (Bukarest).
 † *Murádin János* (Arad).
 † *Novák Antal* (Szamosújvár).
Dr. Nuricsán József (Magyar-Óvár).
Oncs József (Nagy-Iklód).
Orel Máthé (Gyergyó-Szt.-Miklós).
Ornstein József (Szamosújvár).
Dr. Papp Bogdán (Maros-Vásárhely).
Dr. Papp Gusztáv (Szamosújvár).

VIII.

Papp Mózes (Arad).
Pappné Kerekes Emília (Szamosújvár).
Páll Bogdán (Szamosújvár).
Dr. Patrubány Lukács (Budapest).
 † *Placsintár Dávid* (Szamosújvár).
Dr. Réthy László (Budapest).
Rónay Aróss Lajos (Budapest).
Rudnyánszky Gyula (Szeged).
Rusz János (Szamosújvár).
Sallak Róza (Nagy-Enyed).
 † *Dr. Salzbauer János* (Kolozsvár).
Sándor József (Kolozsvár).
Simai Gergely (Szamosújvár).
Dr. Simay Gyula (Budapest).
Dr. Simay János (Szamosújvár).
Dr. Szamosi János (Kolozsvár).
 † *Dr. Szilágyi Sándor* (Budapest).
Szongott Kristóf (Szamosújvár).
Szongott Margit (Kolozsvár).
Gróf Telcky Sándor (Budapest).
Dr. Temesváry János (Szamosújvár).

Téglás Gábor (Déva).
Dr. Tódor József (Gyulafehérvár).
Dr. Torma Miklós (Felőr).
 † *Dr. Torma Zsófia* (Szászváros).
 † *Dr. Téli Iván* (Budapest).
 † *Törös Tivadar* (Budapest).
Dr. Turcsáné Placsintár Gizella (Kolozsv.)
Dr. Turcsa János (Kolozsvár).
Turcsa Mihály (Szamosújvár).
Tutsek Anna (Budapest).
 † *Vadnay Károly* (Budapest).
Vajnáne Stock Leopoldin (Budapest).
Dr. Vámbéri Armin (Budapest).
Vásárhelyi Boldizsár (Dés).
 † *Veszély Károly* (Borbánd).
Vikár Béla (Budapest).
 † *Voith Antal* (Bécs).
 † *Voith Miklós* (Szamosújvár).
Dr. Wliskoeki Henrik (Budapest).
Dr. Wliskoekiné Dörfler F. Anna (Bpest).
 Összesen: 136.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Merza Gyula.

MERZA GYULA IRODALMI TEVÉKENYSÉGE.

Nem is irhatnék rám nézve rokonszenvesebb egyént érintő témáról, mint a jelenlegi; különben is, ha valaki, úgy én illetékesnek tekintem magamat Merza Gyula írói működésének két deczeniumos évfordulójáról megemlékezni.

Jó példával járt előttem dr. Herrmann Antal, ki Gopcsa Lászlóról szintén ilyen czimen nemrégiben irt az „Armenia“ hasábjain.

Teszem pedig én ezt az „Armenia“ szintén jubiláris XX-ik évfolyama küszöbén, mert Merza Gyula írói működésének igen jelentékeny része ebben a folyóiratban tükröződik vissza.

Azonban az itt vázolni kívánt írói pályafutás kétszeresen érdekel engem, mert annak irodalmi és társadalmi sikerében nekem sokszor az atyai tanácsadó és buzdító barát bizalmas szerepe jutott. Minek folytán úgy első zsengeit, valamint kiforrott dolgozatait Merza Gyulának

— úgyszólván első kézből — egytől-egyig, és öt magát is kis gyermekkorra óta ismerem. Meleg érdeklődésem jeléül irodalmi működése kezdetétől fogva a mai napig lehetőleg összegyűjtöttem mindazokat az adatokat, melyeket most helyénvalónak és így alkalmoszerűnek látok nyilvánosságra hozni.

Első cikke 1885. december 6-án jelent meg „Rejtvény“ című vers-alakjában a Borszem Jankó-ban, minek éppen most kerek két deczenniuma, mely idő folyamán a hazai időszaki sajtó majdnem minden valamire való organuma hozott tőle igen érdekes és tanulságos közleményeket, sőt a külföldi francia és német lapok is. Szinnyey József „A magyar írók élete és munkái“ című könyvében elég terjedelmesen közzéteszi Merza Gyula életrajzát és fontosabb munkáinak időrendi és címszerinti kimutatását, melyről egyébiránt a Pallas Nagy-Lexikon is dicsérőleg emlékezik meg.

Innen is tudomást szerezhet minden érdeklődő, hogy szóban forgó író első művét mikor írta(?).

Én azonban kivételes helyzetben vagyok; mert saját följegyzéseim alapján még azt is állithatom, hogy írónknak 70—80 ujságban és folyóiratban eddigelé közel 700 érdekes közleménye jelent meg. Kilencz tanulmánya és utleírása pedig önálló könyvben, illetve külön lenyomatban is megjelent a sajtó rokonszenves és elismerő kritikájától kísérve. Ezek közül 5 örmény tárgyú. A XIII. Leó pápa jubileumára tavalyelőtt írt „Az örmény kereszt“ című úttörő tanulmánya pláne két kiadást is megért és pápai áldásban részesíté úgy érdemes szerzőjét, valamint az egész hazai örménységet.

Irodalmi munkásságának oroszlánrésze az „Armenia“, a „Bolond Istók“ és az „Erdély“ keretében oszlik meg; említett éleztalpban részint névtelenül, részint „Sinapis“ álnév alatt humorizál; az örmény folyóirat hasábjain örmény tárgyú magvas cikkei alig hiányoznak valamelyik füzetből; az Erdélyi Kárpát-Egyesület közlönyének pedig már három évfolyamát szerkesztette közelismerés mellett.

Az „Armeniá“-ban, az „Örmény Múzeum-Egyesület“ hivatalos lapjában Merza Gyula eddig megjelent összes

czikkeinek a száma 95; másutt közzétett örmény vonatkozású dolgozatai pedig kitesznek 149-et. Tíz éves örmény irányú hazafias működése emlékeül szeretettel őrizem könyvtáramban egybekötött műveinek vaskos kötetét, úgyszintén legutóbb a Kossuth-serleggel tartott gyönyörű és költői szárnyalású remek ünnepi áldomásának teljes szövegét, mely a napokban külön füzetben is megjelent.

Első örmény tárgyú közleménye az „Armenia“ 1893-iki évfolyamának júliusi füzetében látott napvilágot; ime azóta közzétett ilyenmü dolgozatainak kimutatása saját összeállításom szerint, u. m.:

1893-ban az „Armeniá“-ban megjelent	3,	másutt	0;
1894-ben „ „ „	2,	„	2;
1895-ben „ „ „	4,	„	2;
1896-ban „ „ „	5,	„	11;
1897-ben „ „ „	4,	„	3;
1898-ban „ „ „	2,	„	4;
1899-ben „ „ „	2,	„	18;
1900-ban „ „ „	8,	„	15;
1901-ben „ „ „	4,	„	4;
1902-ben „ „ „	11,	„	5;
1903-ban „ „ „	14,	„	19;
1904-ben „ „ „	21,	„	38;
1905-ben „ „ „	15.	„	33;

12¹/₂ év a. „ „ „ 95, „ 149;

Tehát említett öt örmény tárgyú könyvével együtt mai napig 249 örmény vonatkozású cikket írt.

Ez az irodalmi munkásság nemcsak mennyiségre, de minőségre nézve is kiállja a versenyt.

Ha még megemlítem, hogy hangulatos versein kívül, (köztük 16 latin!) prózai dolgozatai, tárczák, utirajzok, humoreszkek, stb. szerint váltakoznak: mégis ki kell emelnem, hogy különösen turista irányú és örmény tanulmányai azok, a melyek legmaradandóbb becsüek. Francia és német fordításai, könyvismertetései is elismerést és dicséretet érdemelnek, egy-egy találó epigrammája s különösen örmény vonatkozású lelkes költeményei,

melyek jobbára „Araráti“ név alatt jelentek meg, szintén nagyon figyelemre méltók.

Egy örmény költeményt is átültetett magyarra Pátkániántól, még pedig igen szép sikerrel.

Itt csak röviden, mintegy dióhéjban kívántam vázolni egy huszéves írói pálya általános eredményeit; azonban annak kritikai méltatását és részletes bibliográfiáját, nem különben a szerző egyéb bokros érdemeit más, nálam elfogulatlanabb tollra kell bíznom; mert őszintén bevallva, engem Merza Gyulához és boldogult édes apja révén az egész Merza-családhoz bizalmas és benső baráti kötelekek fűznek. Azt azonban senki sem tilthatja meg nekem, hogy mint az „Armenia“ dolgozótársainak egyik szeniorja lelkem egész melegével ne üdvözöljem Merza Gyulában a jó barát és munkatárs mellett: a tollnak versben és prózában is mesteri forogatóját, abból az örvendetes alkalomból, hogy kiválóan sikeres írói működésének húsz éves fordulóját a Gondviselés neki az összes örménység nagy örömeire megérni engedte.

És most ezen ünnepélyes alkalommal emeljük fel szívünket az ég felé és járuljunk Ararát Istenéhez azon buzgó imával, hogy „Araráti“ sok évi ernyedetlen munkássága azzal legyen honorálva, hogy a világ összes örménysége végre valahára felvirágozzék s hogy őshazájában az „Örmény kereszt“ diadalmasan hirdesse az igaz Isten igéjét. Nem hiában jelent a Merza név író, írástudót, urat is, mert a Merza Gyula megihletett látnoki tollának betübarázdái már is dús aratással kecsegtetnek.

Végül pedig, hadd legyek én a nyilvánosság előtt is az ő legelső üdvözlője ennél a szép jubiláris határjelzőnél.

Vivat, crescat, floreat!

Kolozsvár 1905. november hó 15-én.

DR. MÁLY ISTVÁN.

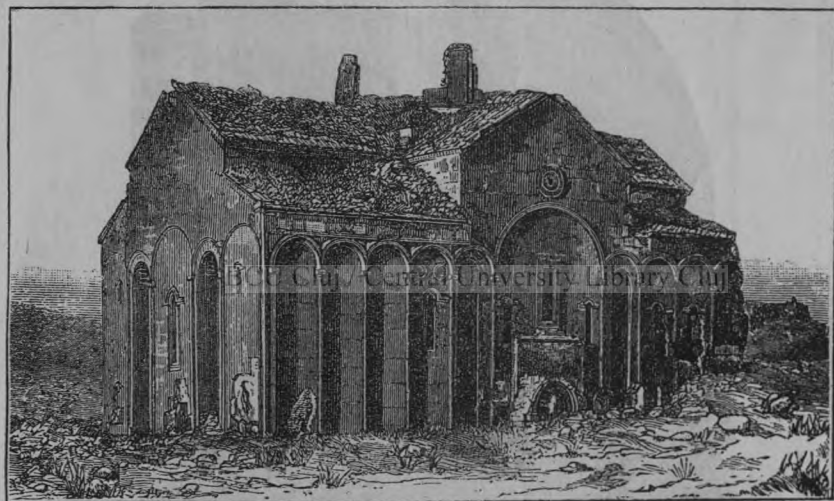

ÁNI, A PÁKRÁDUNI ÖRMÉNY URALKODÓHÁZ SZÉKVÁROSA.

Irta: Bá s z m á c s é á n, francziából fordította :

DR. GOPCSA LÁSZLÓ.

Az utas, a búcsujáró, mielőtt lóháton, kocsin vagy gyalog megérkeznék abba a városba, mely gyászol, szemeivel ezerfelé néz, agyában ezerféle gondolattal. Türelmetlen; vágyik látni azt a várost — legalább pillanatnyi időre is — és nem tudja, vajjon ezáltal hő vágyát elégitse-e ki avagy több év óta tartó sóvárgását? Ez forró

Áni romjai: A székesegyház.

ézés, kimondhatlan óhajtás, mely minden örmény szívét, sőt még az idegen utazóét is égeti... És ime, utitársatok felkiált: „Áni!“ E szó hallatára, mintha hirtelen bomba pattanna szét, vagy villamos áram futna végig testeden. Reszkettek; lélekzetetek nem szabályos; szívetek dobog; idegeitek ernyedtek; nagyon meghiúsultok vagytok és szemetek nedvesek a könnyektől; nem tudtok uralkodni magatokon; mert imént visszatartott könnyeitek leperognak orczáitokra. Sirtok, mintegy gyermek, szemben a leomlott falakkal, a félig elpusztult épületekkel és a mohlepte kőrakással, mely nagyon régi emlékeket ébreszt fel bennetek.

Mindent elkövettek, hogy oly gyorsan érkezettek el ide, a mint csak lehetséges; lovaitokat kergetitek, megereesztve a gyeplőt s egyúttal oldalütésekkel is sarkantyúzva; vagy megparancsoljátok a kocsisnak, hogy gyorsan haladjon, s ha parancsodnak nincs foganatja szép ígéretekkel szelidítetitek meg őt. Annyira kíváncsiak vagytok látni e helyet mielőbb, hogy lovaitoknak sebes menése

Bemenet az erődbe.

vagy kocsitoknak gyors forgása lassúnak tetszik; kívántok — legalább pár percze repülni szárnyakon, csak hogy gyorsan érhesetek e helyre, hogy itt saját kezeitekkel megtappintsátok ennek a gyászba öltözött városnak sebzett falait. Leszálltok s aztán remegve lépdeltok. Itt van „Náchêrcs“-nak tudniillik a Pásztornak kétemeletes temploma; amott egy eltűnt keresztnek talapzata; a másik

oldalon romok maradványai, majd egy kápolna, most szénapajtává átalakítva. Végre megérkeztek a falakhoz lihegve és fáradva. Beléptek a külső kapún keresztül; megcsókoljátok szenvedélyesen és forró ajkakkal azokat a tornyokat, melyek már ki vannak hülve és égve a naptól és a főkaput, melynek kövei érzéketlenek minden széllel szemben.

Az „Üdvözítő“ egyháza.

Áni látása nagyon szomorú, mikor az ember azt a főkapú oldaláról szemléli... Nincsenek itt utcák, fák és virágok; nem halljátok ott a vándormadarak csicsergését; ott csak tüskéket és bokrokat láttok, csúszó-mászókat és kigyókat, melyek félös fejüket a városban szétszórt hegyes kövek és az épületek nyomait jelző köhalmaz közül — kiemelik. Ezek Áninak lakói a XV. század kezdetétől fogva, ide nem számítva néhány vándorló kurdnak itten való tartozkodását.

Vetek szemben egy emelkedett, terjedelmes, nagyszerű és magas építmény terül el, melyen baglyok tanúznak. Messziről halljátok ezek nyögéseit és borzasztó siralmas kiáltásait, ahelyett, hogy hallgatnátok az „allelujákat“ és az Istenhez intézett kedves templomi énekeket. A kúptető eltűnt és olyanforma érzést támaszt bennetek, mint egy szép leány lefejezése. Ez a főtemplom, melyet Szempád örmény király 950-ben kezdett építtetni. Az építést Kátránid örmény királyné 1001-ben fejeztette be

A „Székes-egyház“ belseje.

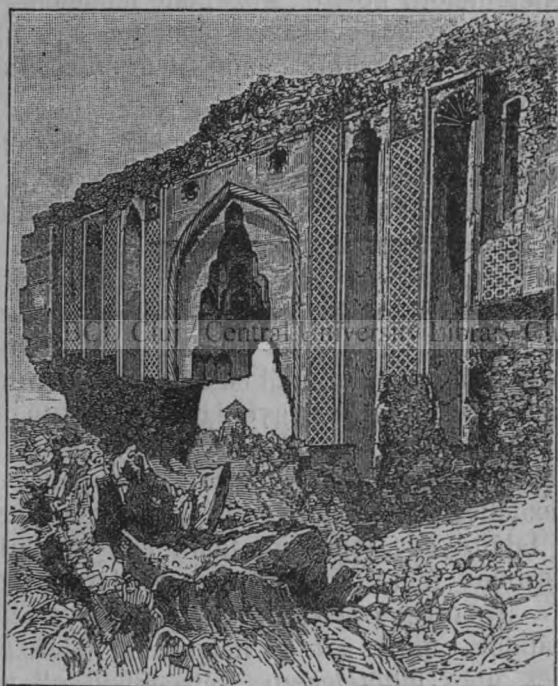
Tiridates örmény építész felügyelete alatt, a ki később a konstantinápolyi Sófia-templomot újíttotta.

Sokkal tovább egy toronyra irányúl figyelmed, mely hol csillagdának, hol minaretnak szolgált helyiségül. Azt az épületet, mely ennek közelében van, katolikoszárán (főpapi lakás) vagy Mézghith néven ismerik; de úgy látszik, hogy ez volt Áninak törvénytörése.

A jobb oldalon, a Dzággháczor (Virágosvölgy) magaslatán van egy kis épület, melynek hegyes kúptetője: az

Ápughámrencz család Szent-Gergely templomára emlékeztet. Ezt a templomot a X. század végén Báhlávuni Gergely herceg költségén az előbb említett Tiridat építette.

Egy másik épület balról a Kelidzor völgyében, ugyancsak különösnek tűnik fel előttetek bizanti stílusú kupolájával: ez a Szent-Megváltás temploma, mely a XI-ik században, Ábélghárib örmény kormányzónak, a most említett Gergely fiának költségén épült. A közepén az

Az apostolok egyháza.

„Apostolok templomát“ látod, melyből nem maradt egyéb két falnál és egy gyönyörű arabeszekkel díszített főkapunál. Valószínű, hogy ezen templomot is a Báhlávuniak építették.

Amott van egy másik nyolcszögeletű torony a főtemplom és az Apostolok temploma között. Ez ledült állapotban az újonnan megnyitott úton terül el. Ez kétség-

kivül fontosabb volt mint az előbbi, mert nagyobb és a város közepén volt elhelyezve.

Még mielőtt közeledhettetek volna ezen emlékekhez, észrevehettetek a baloldalon, a dzághgádzori kapúhoz vezető uton egy georgiai templomot, mely ezen nép uralmára emlékeztet.

Körülöttetek az olajforrások tömege nagy kövek és köcsatornák között. Első pillanatra azt hiszitek, hogy valamely történelemelőtti kősirok közepette lépdeltetek; de aztán látni fogjátok, hogy ezeket azért építették a templom közelébe, mert itt gyártották ezen templom számára az égetni való olajat.

Távolabb, egy hegyoldalon, mely előrenyomul az Áchureán (Arpa-Tchai) folyó felé, uralva egyik oldalon Áchureánt, másik oldalon Dzághgádzort, mutatja nektek a századok csapásai és kegyeletlen kezek által összetört, omladékokat: a falak nagy törmelékeit, melyek egymás után leestek és legördültek az épületekről. Még ma is látni lehet ugyanazon hegyoldalon templomokat félig romban, lakások nyomait és egészen lerombolt paloták maradványait. Ezt a hegyoldalt Fellegvárnak hívják. Ez bizonyosan Áninak fellegvára volt, bár ma nincsen semmiféle hasonlatossága az atheni fellegvárakhoz. Ott volt kezdetlegesen építve Áni, mivel hogy szerencsés voltam ott találni egy templom falán egy mostanig ismert legrégebbi örmény feliratot. Ott azon a helyen helyezkedtek el később a byzanci császárok által Örményországba küldött küropátálok, mint azt a helyszínén talált görög feliratú töredék után feltételezem. Kétségkívül ott volt a palota, a kincstár és a Pákráduniak sírhelye.

Az építményt, melyet a régebbi történetírók és modern utazók Pákráduniak (királyi ház) palotájának neveznek, a Dzághgádzor és az északi falak legszélsőbb oldalán találhatod. Háromemeletes és kinézésre inkább kaszárnya, mint palota. Bejárata csodálattal tölt el. Arabszekkel és különféle színű kövekből alkotott rajzokkal van díszítve.

Fájdalom, nincs egy levél, nincs egy feljegyzés!

A Szent-Gergely-templom előtt haladva, felfelé a fellegvárba mentek. Vessetek onnét egy szempillantást a helyekre, hol jártatok és oda, hol most vagytok. Oh! szomorú, de egyuttal gyönyörű panorama tárul elétek! Ime itt vannak azok a falak és tornyok, melyeket megcsókol-

tatok. Ime, jobb oldalotokon, nem messze a főkaputól egy kapú: a tuini főkapú; míg baloldalotokon, a két nagy torony között a karsi főkapú. Távolabb a falakon kívül látjátok az Áninak nevezett török falut, melynek lakói jelenleg a dzághgádzori völgyben hüvelyes veteményeket termesztnek. Innen látjátok a „Pásztorok templomát“ is.

A dzághgádzori völgy mindkét oldalán, nemkülönben az Ákhureán völgyében mesterséges barlangokat, lakásokat és két-három emeletnyire darázkövekből összerakott kis bolt-féléket szemléltek.

Az Ákhureán-völgy mély és ijesztő örvényt alkot előttetek; a folyó igen gyorsan folyik, hol mormolva,

hol erősebb zajjal beleütközve a magasból legördülő kövekbe; úgy tetszik nektek, hogy a völgy is panaszol. Ott látjátok a leszakadt öreg hidat is, mely Áchureán barátjának sóhajtásait hallgatja. Tanúja a Béchéntz-kolostor,

Ábuchámredán család egyháza.

mely felülről néz s a mely látszik, hogy részese volt a Világosító-Szent-Gergely templomnak, másként mondva „Náchésli“-nak, melynek kupolája alig látható innét, mindamellett, hogy ide nincs messze Béchéncz.

Ugyanebben a völgyben, de valamivel közelebb, mint az előbbieket, egy sziklán, melyhez feljutni elég nehéz, kőfalmaradványokat, tornyokat és az örmény Pákráduni uralkodóház bukása után épített nagyszerű templom romjait szemlélhetitek. Ez a szikla Ghêz-ghala (leány-vár) néven ismeretes.

És most a látóhatárt nézve, csodáljátok a természet szépségét. Messziről látjátok az öreg Ararátot hófehér hajával; itt a magas csúcsú Árákátz (Alagheuz), mely szintén hóval van borítva; amott a golpi hegyek; közel az Aladsái hegyek.

Elhagyva Áchüreánt, a falaktól körülvevett béhénczi monostor két szép kis kápolnájának őrizetére, letérdepeltek a szomszédos Világosító-Szent-Gergely képe előtt, melynek külső faragványát csodálattal megbámuljátok. Ez a templom is 1215-ben a Pákráduni uralkodóház bukása után épült. Ma itt szent miséket mondanak.

Áni a Pákráduni uralkodóháznak csak 83 évig (961—1044-ig) volt fő- és székvárosa t. i. III. Ásodtól a szerencsétlen II. Kákigig. Azután a görögök, perzsák, georgiaiak és tatárok kezébe került, mindaddig a pillanatig, míg Leng Timur teljesen tönkretette ezen kedves, fényes várost 1387-ben.

108 L3
10105

A MAGYAROK EREDETE ÉS ŐSLAKA.

Irta: SZONGOTT KRISTÓF.

(Tizenkettődik közlemény.)

3. Fejezet. „Barbár“ törzsek.

„A magyart, mikor a történelemben legelőször feltűnik, — mondja Pauler — a mai európai Oroszországban találjuk. Ez Oroszország délkeleti részeiben, a IV. századtól a IX. század végéig népet nép után, nevet név után látunk feltűnni és elenyészni, vagyis inkább elbukni, elmerülni az egymást kergető „barbár“ törzsek tengerében. E népvándorlásban, hogy ne mondjam hullámmásban két irányt különböztetünk meg. Az egyik keletről, Ázsia felől, a pusztából indul ki, a hol, általában véve, török népek laktak, és nyugatra tart; a másik északról, erdős vidékekről, azoknak a népeknek köréből vonul le délre, melyeket jobb név hiányában, ma is még a régi hazában lakó legnyugatibb törzsük nevével itt finnek nevezünk, egyelőre a Feketetenger közelében megállapodik. . . . A keletről nyugatra való vándorlást a IV. század utolsó negyedében — 375-ben — a hunnok kezdték meg, a kik a Kaukazustól északra, a Dontól és a Maeotistótól (az Azovtengertől) keletre laktak, a déloroszországi síkságon végigrohantak és a Duna s Tisza mellékén: a római Daciában és Pannoniában, melyeket a IV. század tudakossága a görögök ideje óta ismeretes nevű Scythia végső határának tartott, — állapodtak meg. Míg a hunnok vezértörzse Attila király alatt Európa közepén világbirodalmat alkotott: a Feketetenger északi partján, a Dniepertől keletre, feltűnnek a bolgárok, kik messze északkeletről jöttek. . . . Mőgöttük a Donecz táján a kozárok,¹⁾ vagy, mint néha a

¹⁾ „A kozárok és bolgárok nyelve azonos. . . . A kozárok a bolgároknak egy ága, a volgamelléki Bulgária vidékéről jöttek.“ (Pauler Gyula, A magyar nemzet története Szent-Istvanig. 118 lap, 3. jegyzet.).

görögök és góthok nevezték, akaczirok¹⁾ neveit és ágait találjuk, — a bolgárokkal egy faj volt, egy nyelvet beszélt, a bolgár őshaza egyik, Berzulia részéből jött le délibb vidékre és most az V. század derekán, szintén a hunnok, Áttila főnhatósága alá került. Kevéssel utóbb, a tájt, mikor Áttila meghalt (453. év) és fiai a hún birodalom védelmében a fellázadt germán törzsek ellen mai hazánkban jobbára elvérzettek: „Scythia” keleti részében megint mozgalom támadt. A szarugurokat, fehér ugorokat, az urugokat, onogurokat, kik a Kaukázus északnyugoti aljában laktak, megtámadták és székeikből kiűzték a szávirok; ezek pedig a Volga mellől, az avarok elöl menekültek, kiket megint az „Oceán” mellől, vagyis a Káspitenger keleti partjáról jövő „tengeri kőd és griffek” elöl futó népek kergettek. Ez ár első hulláma: a szarugurok a kozárokra vagy akaczirokra estek, velük összekeveredtek, őket legyőzték, s kevéssel utóbb már együttesen háborgatták a Kaukázus felől a perzsa birodalmat. A Pannoniából, Daciából kivert hunnok közül is sokan visszafutottak a Feketetenger mellékére, a Dnieper vidékére. . . . A VI. század közepén, a bolgároktól keletre, a Maeotis körül, a honnan a hunnok kiindultak, még mindig laktak törzsek, a kiket a hunnok közé számítottak. A Don torkolatától nyugatra, a jobb parton kuturgur vagy kutrigur, a bal parton az uturgur vagy utrigur törzs tanyáztott, nyelvre, ruházatra, életmódra nézve teljesen egy és ugyanaz a nép. Tőlük tovább keletre, a Kaukázus aljában, még a szavirok laktak, míg a hún-ugorok vagy onogurok észak felé szorultak, s a Volga bal partján, a régi Bolgariától délre eső erdős, lapályos vidéken nyestbőreikről váltak híresekké. Tőlük délkeletre, de már az alsó Volga jobb partján az avarok és más hasonló törzsek tanyáztak, kiket a VI. század derekának s a VII. század elejének görög írói: Menander, Theophylactos Simocatta ogor, ogur gyűjtőnéven foglalták egybe és Simocatta „számánál, harcziaságánál fogva igen erős nemzetnek mond“.

---

¹⁾ Priskos az akáczirokat (még így is ágáthirsek) akátziron, majd kátksziron ethnos-nak mondja. (Pauler idézett jegyzete).

„Az ogur a keletről nyugatra törekvő nyugoti törököknek volt közös neve, mintegy ellentéte az oghuz-nak, melylyel a keletiebb törzseket jelölték. Ez ogurokhoz tartoztak a hunnok is, a minthogy egyes törzseik nevében jobbára megtaláljuk a közös ogur nevezet nyomát; de nem tartoztak az északról jövő bolgárok és kozárok, kiket a góthok és húnok történetírója Jordanes (551-ben) világosan megkülönböztet a hunnok törzseitől. Nemsokára azonban a VI. század második felében, a tulajdonképeni török név is ismertessé lön Byzáncban, mikor a század derekán Közép-Ázsia nyugoti részének török népei közt nagy birodalom keletkezett, melynek fejét Khágánnak nevezték, és a byzanci írók, mint régebben scythának, később húnna-k, török-nek kezdték nevezni minden barbár népet, melylyel a Feketetenger mellékén, a Káukázuson túl megismerkedtek, érintkeztek. Ez új török birodalom szintén nyugotra terjeszkedett; véres harcban legyőzte az ogorokat“.

„Az ogorok vagyis avarok vezénylő törzsének egy kis része, — a várkun, valami 20000 ember, nyugat felé menekült. Mint az efféle nomád törzsek vándorlásánál szokott lenni, a futók, mikor hirtelen, mint a fergeteg, az útjokban tanyázó más, készületlen nomád törzsekre estek, azokat szétrobbanták, legyőzték, ideig-óráig meghódolásra kényszerítették. Megrémültek az onogurok, a szavirok és más hún törzsek; meghódoltak a kutrigur és utrigur hunnok; de a várkunok tovább mentek, megigázták a közbeeső szlávokat, és északról a Kárpátokon át leszálltak Daciába, és ott, hol Áttila székelt, Baján vezérük alatt erős birodalmat alapítottak (568. év); ide utánuk jöttek, számukat szaporították, más rokon törzsek, a tarniakok, kotzagirok, zavenderek. . . . A török hódítás 580-ban elérte a Feketetengert; elfoglalta Basporust, a mai Kercset; legyőzte és szolgálivá tette az utrigurokat. . . . A török hódítás azonban a Don és Volga alsó mentében nem tartott sokáig. Bár birodalmuk a VII. században is fennállott Ázsia közepén, a Feketetenger és Volga vidékéről a törökök a VI. század végén visszahuzodtak. Az ogur törzsek, melyek itt laktak, egymást marczangolva, a töröktől verve, lehet

mondani elzüllöttek és lassanként még nevüket is elveszték. Nem volt tehát e tájon hatalom, mely a kozároknak sikerrel ellentállhatott volna“. (Páuler Gyula, A magyar nemzet története Szent Istvánig, 1—5 lap).

4. Fejezet. A hunn-szittyia népek.

Igy nevezik a keleteurópai turánokat, — mondja Nagy Géza, — a kik az ókorban és a népvándorlás korában feltűntek, ide számítva a parthusokat, oláhokat, avarokat, bolgárokat, kazárokat, magyarokat, besenyőket, jászokat, kunokat stb. Az elnevezésnek azonban csak territoriális és történelmi jelentősége van s ilyen értelemben nem is lehet tagadni jogosultságát; de ettől aztán szórosan el kell választani a nyelvi és genealogikus felosztást. Ebben az értelemben az ural-attáji vagy turán népcsaládban egy külön hunn-szittyia csoport nem volt. Azok között a népek között, melyeket hunn-szittyiaknak tartanak, különböző csoportbeli turánok voltak; maguk a szittyák a szármátakkal és parthusokkal együtt talán a szumir-akkad csoporthoz tartoztak; a hunnok és bolgárok pedig a törökség azon ágához, melynek nyelvét ma csupán a közép-volgai csuvasok beszélik. Ugyancsak a törökségből, de egy másik ágból valók az avarok, kazárok (keleti turkok), besenyők s az aghuz vagy uz törzsből származott kun-palocz nép, míg a magyarok a finn-ugor népek csoportjához tartoznak. Legalább három különböző csoportból származott népeket foglalnak össze a hunn-szittyia néven, melyek azonban történelmük bizonyos szakában egymással érintkeztek, összevegyültek, egymást átalakították s végre, szokásokra, viseletre nézve egymás kölcsönös befolyása alatt nagyon hasonlókká váltak egymáshoz. („Pallas-Lexikon“ 9. kötet, 474 lap).

5. Fejezet. Örmény írók a hunnokról.

Procopius, ki ama jeles hadvezérnek, Belizárnak, a gothok, perzsák és vándálok ellen viselt táborozásaiban Justinián császártól rendelt tanácsosa és kísérelője lévén, az érintett hadjáratokról írott munkáiban a görög tábor-

ban jelen volt és ennél fogva közelebbről ismert hunnokokat széltiben massageták-nak nevezi és minden habozás nélkül mondja: miként a hunnok hajdan massagetáknak hivattak. „Μασσαγέτας γένος οὗς τὸν Οὐννονος καλοῦσιν.“ — „Aigan parentes habuit Massagetas, sive ut jam vocitant Hunnos.“ („De Bello Vandalico.“)

Ugyancsak Procopius írja Áttiláról, hogy massageták és scythák seregeivel indult Aëtius ellen, hol — irásmódját tekintve — a massageták alatt nyilván hunnokat, scythák alatt pedig gothokat, alanokat és más vele egyesült népeket ért: „Attilam, Massagetarum Scytharumque exercitu armatum adversus Aëtium processisse.“ (Procopius, apud Stritterum. Memoriae populorum olim ad Danubium et Pontum Euxinum incolentium Hunnicorum. C. XVI. Lukácsi, A magyarok őselei, II. r. 69 lap).

In Oriente ad Tanaim (Jaxartem) Turci degunt, qui massagetae antiquitus dicti sunt. (Theophanes, apud Stritterum Hunnicorum. C. XIV. Lukácsi, 69 lap).

„Turci, qui antiquitus Sacae vocabantur.“ (Menander, apud Stritterum Hunnicorum. C. XIV. — Lukácsi, 70 lap).

Evagrius: „Hunni, qui et Massagetae.“ (Evagrius, Historiarum L. 3. c. 2. Lukácsi, 70 lap).

Ex Hunnis hi (keleti hunnok, Euthalita, meg Cidarita hunn) soli corpora cute candida et vultus habent minime deformes. (Procopius, de Bello Persico. — Lukácsinál az 51—52 lapon.)

Post haec rex Persarum Perozes cum Euthalitis Hunnis, quos Albos vocant, de regni finibus aggressus, bello contendere exercitum contra illos florentem duxit. (Procopius, de Bello Persico. — Lukácsinál 62 lap).

6. Fejezet. A „turk“-ok, kikről Leo és Konstantin kelet-római császárok tesznek említést, nem törökök, hanem hunnok.

Mihelyt hatalmaskodni kezdtek a törökök, egész földterületeket hódítottak meg. Így tették alattvalóikká a hunnokokat is, kik függetlenségükkel együtt hunn népnevöket is elveszítették úgy, hogy a világ őket többé már nem hunn,

hanem „turk“ név alatt ismeri; pedig nem lettek törökökké, hanem csak nyelvökbe sok török szót vettek fel.

A magyarok rokonai, a hunnok szinte három százzadon keresztül (568-tól 888-ig, mások szerint 893-ig) turk felsőbbség alatt éltek; azért nevezik a byzantinusok és arabok a hunnokat „turk“-oknak. Azért nagyon is igazat mond Gatterer, midőn így ír:

„Da aber seit dem Jahre 545 die Türken im Oriente mächtig zu werden anfangen, so wurde bald darauf der Name der Hunnen durch den Namen der Türken, deren Unterthanen sie wurden, verdrängt.“¹⁾

7. Fejezet. *Mechithár és Chorenei a hunnokról.*

A hunnok, kik közönségesen tatároknak is nevezetnek, az éjszaki szármátákhoz tartoznak. Egyik részök lakott ázsiai Sarmatiában a kozárok, a massageták és básziliidák szomszédságában; a másik rész európai Sarmatiában a Maeotis-tó (Kaspitenger) közelében. Ezek Margianus (Μαρκιανός) és Valentin kelet-római császárok idejében 464 körül, számtalan sereg sokaságával, Áttila, ki Isten ostorának nevezetett, vezérlete alatt megtámadták Pannoniát, . . . a hol birodalmat alapítottak. Ezeknek utódai a magyarok, kik olaszul „hunkar“-oknak, örményül pedig *h u n n o k n a k* nevezetnek. *յորոց ընկոռաք, որք են մաւծսոք, ածուանեցսն ի սուսերէն նուզարի, եւս նայերէն նոնք*: horoczhengruzkh, varkh jén madsárkh, ánuánéczhán idéleren hunkári, iszg hájeren honkh. (Mechithár, Lexicon, harmadik rész 307 lap.

Midőn a basziliidák látták, hogy hős királyukat Tiridát rettenetes karja ketté vágta, futásnak eredtek. Tiridát őket üldözve a hunnok országáig üzi. (Chorenei-Szongott, Nagy-Örményország története, második könyv, 85 fejezet, 184 lap).

8. Fejezet. *Örmény írók a hunnokról.*

A hunnokról legkorábbi időből Orbelián István örmény történelemíró emlékszik, ki azt mondja, hogy az

¹⁾ L. Gatterer, Universalhistorie, 679 lap.

albaniai kapukat, melyeket hunnok ostromolták, hunnkapuknak nevezték: „Valarsaces (149—127 Kr. előtt) éjszakkéleti Armenia helytartóságával (satrapia) a Sziszág nemzetséget bizta meg. Ezen nemzetség fejedelme egyszerűsmind, főparancsnoka volt a királyi hadaknak és rangra második személy az országban. A hunnok elleni hadviseléssel és a hunnkapuk őrzésével is ő vala megbizva.“ (Orbelián István, Sziunikh története, 13 fejezet).

Agathangelos, Chosrov, Armenia királyának (214—258 Kr. u.) hadjáratát adván elő, a többi közt írja: „A következett év (227 Kr. u.) elején Chosrov Örményország uralkodója fegyverre szólítván hadait, azokkal meg az albanok és iberek csapataival, úgy szintén az alánok és saját őrhelyeinek (Armenia szorosainak) megnyitott kapuin átvezetett temérdek hunn sereggel ismét Persiába rontott, azt tüzzel-vassal pusztította és a feldult Assyrián keresztül Ctesiphonig nyomult.“ (Athathangelos, Szent-Gergely élete, 1 fej. 26 lap.).

Az idézett sorokat vizsgálgozza a névtelen örmény író, kit Clemens Galanus deákra fordított, e szavakban: „Chosroes, rex Armeniae, coacto exercitu ex Armeniis, Albanis, Iberis ac praeterea ex Hunnis, ipsum agressus est Artasiram et tanto quidem impetu, ut exercitu Persico profligato illum verteret in fugam.“ (Clemens Galanus, Conciliatio Ecclesiae Armenae cum Romana, c. 1.)

Tiridates örmény királyról Agathangelosnál ezt olvasuk: „Hunnokat hozata és pusztítja vala Perzsia vég-széli tartományait.“ (Agathangelos, Szent-Gergely élete, 1. fejezet).

Chorenei Mózes ugyancsak Tiridatesnek a kazárok- és baszildákkal 320 körül Kr. után folytatott viaskodásait rajzolván, elbeszélését ekkép fejezi be: „Tiridát őket üldözve, egész a hunnok országáig üzi.“ (Chorenei-Szongott, Nagy-Örményország története, 2 könyv, 85 fejezet, 184 lap.)

Hasonlót mond némely hitszakadárokról: „Értésére esett Meszrobnak az, hogy a hamis tanítók főbbjei Pa-

lassagán¹⁾ tájain vannak. Azért ide ment és közülök sokat térített az igaz vallásra; a kevés csökönöst pedig a hunnok birodalmába üzte.²⁾

Bizanti Faust: „A massageták királya, számos hunn hadak vezére.“ Ugyanő: „Azon időben a saját vére, Chosrov, Armenia királya ellen bosszút forraló massageta király, Sanesan egybegyűjté hunnjainak minden hadát.“ (Bizanti Faust, Örmények története, 4 könyv. — Lukácsinál a 70 lapon).

* * *

„Hunország és nép az idézett helyekben, — mondja Lukácsi Kristóf³⁾ — Armenia tözsomszédtségébe helyeztetik; holott tudjuk, miként a szoros értelemben vett Armeniát a hunlakta kaukáziai bércektől Iberia és Albania választja el. Itt azonban — mi jól megjegyzendő — a széles értelemben vett örmény birodalomról van szó, melynek a nevezett két ország hajdan és jelesen az Arsacidák virágzó korában, kiegészítő részei s minden viszonyaiban hű társai és sorsosai voltak. Innen van, hogy a kérdéses tartományok éjszaki határainál létező vaskapúk erődítményeit ez időtájt örmény őseregekkel rakottaknak találjuk; mi főképp Albania szorosait illetőleg kétségbe vonhatlan, azokban — az Arsacidák uralkodása alatt — annak végenyészteig (428 Kr. u.) örmény hadak tanyáztván, csakis így és ezt tudva lehet Agathangelosnak fentebb idézett eme kitételét érteni: „Chosrov saját örhelyének megnyitott kapúin átbocsátott számtalan hunn sereggel ütött be Persiába.“ (Agathangelos, Szent-Gergely-élete, 1 fejj. 26 lap). — Chosrovnak saját örhelye, melyen át

---

¹⁾ Szinunikh tartomány egyik kerülete; mások ezt Alvaniában keresik.

²⁾ Chorenei-Szongott, Nagy-Örményország története, harmadik könyv, 60 fejezet, 277 lap.

³⁾ Magyarok őselei, második könyv, 1 fejj. 107 lap.

hunn-segédhadakat hozathata, nem más, mint az örmény fenhatóság alatt állott és örményektől örözt albaniai, közönségesen Tzur-kapúnak nevezett vár-erősség. És valójában a tudós Bollandistáktól kiadott Agathangelos görög szövegében e helyütt *πυλαι τζοναορ*-tot olvasunk s a göröggel szemben álló latin fordításban a kérdéses sorok ekképp adatnak: „Idem Cusaro (Chosroes) Armeniae rex coepit congregare exercitum et convocare agmina Albanorum et Iberorum apertisque Alanorum claustris, quibus et Zuari (Tzur) turris est nomen, Hunnorum emittit agmina.¹⁾”

Figyelmet érdemel itten maga ezen vaskapúknak az örményeknél már a II. században Kr. előtt divatban volt „hunn kapú, hunn örizet“ nevezete. Valarsaces birodalma éjszak-keleti tartományai kormányzójának lelkére köti a hunn kapúk örizetét. Hasonló néven fordulnak elő, hogy a többit ne említsem, Eliseusnál és Phárbi Lázárnál, kiknek ide tartozó sorai ekképp hangzanak: „A megnevezett főnökök közül, kik a perzsa udvarba idéztettek, némelyek a hadseregnél, mások Észak-Örményországban a hunok örizeténél voltak.“ (Eliseus, Az örmények vallási háborúja, 2 könyv, 34 lap).

... Azután Vártán és szövetségesei a perzsák által elfoglalt hunnok örizetét támadták meg, melyet rohammal bevevén, az őrséget levágták, az erősséget lerontották, a hunnok örizetét pedig Váhán-ra bízták, ki az albán királyi ház tagja, kit is legottan a hunnokhoz és a hunnokkal tartó többi kaukazusi népekhez követül küldöttek, hogy azokat a velök való egyesülésre felhivná. A hunnok a történekről értesülvén és azok valódisága felől a hely színén — hova eljövének — meggyőződván, nem késének az örményekkel szövetségre lépni, azt vallások rendje szerinti esküvel erősítvén és a keresztények esküjét viszont elfogadván. (Ugyanott, 3 k. 65 lap).

Phárbi Lázár a leirt eseményt ekképp adja elő: „A perzsákon vivott fényes győzelem után, a sergek azon napot nyugvásnak szentelik, a következő napon pedig átkeltek a Cyrus vizén és az Albaniát Hunniától elválasztó

¹⁾ Acta Sanctorum Septembris. Tom. VIII. Antverpiae 1762.

nagy fal várerősségéhez érkeztek, melyet rohammal elfoglalván, az ott talált őrséget és számos előkelő perzsát kardra hánytak. Váhán albán királyfit, kit várparancsnoknak tettek vala, azonban tüstént a hunnokhoz küldték, kik őt nagy örömmel fogadták és az örményektől kért segítséget egyértelemmel megajánlották. (Phárbi Lázár, Az örményeknek a perzsák ellen vivott vallási háborúja, 113 lap).

Hunn kapú és hunn őrizet névvel illetetnek végre az albaniai vaskapúk Mechithár,¹⁾ Vártán,²⁾ Leontius³⁾ és más örmény földleirőknál és történetirőknál.

*

Ha való, miképp valamely helynek bizonyos népről elnevezése, nem pillanat műve, hanem azon népnek a nevét viselő tájakon a huzamosabb tartozkodását feltételezi, kételkedni szinte nem lehet, miszerint a hunnok, kik a kaukázusi vaskapúkra nevök bélyegét időszámításunk előtti századokban reá sütötték a kapúk mögött fekvő vidékeknek őskori lakói.⁴⁾ (Lukácsi, Magyarok őselei, II. rész, 109 lap).

*

A kaukázusi hunnok hajlamukat követve el nem mulasztották, valahányszor csak szerét teheték, a fékezősökre épített vaskapúkon áttörni és Ázsia míveltebb tartományába rontani. Ilynemü kalandjaikról a hunnoknak emlékezetet tesznek a többek közt Byzanti Faust és Meszob örmény történetirók Pháp Örményország királya (381--384 Kr. u.) idejéből.

Meszrob, Musel nevü főhadvezérnek jeles hadi tetteiről szólván, egyebek közt így ír: „Bizonyos h u n n főnök, a ki Tiridáttól párviadalban megölt Ketrehon nemzetségéből eredt, tüzzel-vassal mindent pusztítva Assyriáig hatolt,

¹⁾ Mechithár, Névszótár, alán szó alatt.

²⁾ Vártán. L. Saint Martin, Memoires sur l' Armenie. T. 1.

³⁾ Leontius, c. 12.

⁴⁾ Caucasi montis partes in orientem ac meridiem vergentes ad portas evadunt, quae Hunnos vicinos in Romanorum ac Persarum oras inducunt, Tzur altera, altera veteri nomine Caspia dicitur. Procopius, de Bello Persico. L. IV.

Örményországnak Vászpurágán, Dáron és Chorczáiz tartományait szinte Meliteneig feldulta és rettegéssel és félelemmel töltött el mindeneket; csak az összes örmény hadak vezére, a derék Mámigoni Musel nem tudott megijedni; hanem a különböző helyeken állomásozó gyalog és lovas csapatokat egybegyűjtván, az iberek fejedelmének kíséretében, haladék nélkül a hunnók felkeresésére indult. Örmény és iber mintegy huszonnégyezerre menő seregét Csérmáczor tartományon keresztül Assyria határszélei felé vezeté. A hunn főnök az örmények jövetele felől kémei által értesülve, seregét két részre osztá, fele részét tudniillik lesbe állitá, másik felével pedig ellenök indula. Az isteni Gondviselés azonban úgy adta, hogy az örmények előbb a lesbe állítottakra bukkantak és azokat kevés ellentállás után megfutamtították; megérkezvén azalatt a többi hunnók, az ütközetet megújíták és egyesülten iszonyú dühvel rohantak az örményekre. Főnökük délczeg paripájával egyenesen neki vágatott a seregei élén vitézül harczoló Muselnek, ki is őt álló helyén bevárta és megvíván vele, súlyos pallosának egyetlen rettentő csapásával félvállát paizsostól levágta. Főnökük ily szörnyű esetén megrémülvén a hunnók, futásnak eredtek, kiket az örmények nyomban követvén, Tzira kapúig üztek és szabdaltak. Az assyr festészek a leirt ütközetet ábrázolván, Muselt egy folyó partján fehér lóvon és a hunn vezért lova lábainál elesve rajzolják; a helység lakói pedig az ütközet helyét, mind maig hún-sírjának nevezik.¹⁾ (Lukácsi A magyarok őselei, II. rész, 111 lap).

*

A kaukáziai zárok birtokában levő hatalmasság bizony számíthatott a hunnokra, ha a kapukat előttük megnyitotta, s őket ellenének földjére bocsátotta.

Az olygarchia növekedő hatalma által sokképpen korlátolt örmény uralkodók tehetetlensége és folytonos belvillongások miatt alapjában megrendített örmény birodalom birtoklása után egyaránt sovárgó és azért a belzavarokat egyaránt tápláló kelet-római és perzsa hatalmas-

¹⁾ Meszob, Szent-Nerszesz élete, 113—114 lap.

ságtól szorongatott örmények, azon, egy egész századon keresztül páratlan kitartással folytatott háborúban, melyet hazájuk és vallásuk szabadságáért a perzsák ellen folytattak, nem egyszer folyamodtak a vitézségökről szintúgy, mint zsákmány utáni vágyaikról jól ismert kaukázsi szomszédjokhoz, hogy a szakadatlan harcokban megrikult soraikat hunn zsoldosokkal kiegészítsék. Innen Armenia évkönyveinek szinte minden lapján előforduló eme kitételek: „Hunnokat fogada“ „hunnokat hoza“, „megnyitotta Czur kapúit és átvezette a hunnok seregeit.“ Álljon itt egy pár az idetartozó írói helyek közül: Choszrov Örményország királya fegyverre szólított hadaival és az alban s iber csapatokkal, meg az alánok és saját őrizetének megnyitott kapúin átvezetett temérdek hunn sereggel újból Persziába rontott. (Agathangelos, Szent-Gergely élete, 26 lap.)

Vasaces (Vászák), Ársák király hadainak fővezére, Örményország csapataival és a segítségére érkezett hunnokkal és alánokkal megindula. (Agathangelos, Szent-Gergely élete, 26 lap.)

Váhánt, Örményország kormányzóját ellenei, a perzsa Berozus előtt bevádolják, hogy az ország adóját aranyban felhajtván, a császárhoz, vagy éppen a hunnokhoz szándékszik menni, hogy az aranyon csapatokat béreljen és pártütést szervezzen. (Byzánti Fáuszt, Örmények története, 4 k. 28 lap.)

Forma szerinti szövetségre azonban — úgy látszik — csak az V. század első felében 432-ben Kr. u. léptek az örmények a kaukázusi hunnokkal, a mint azt feljebb az eseményekkel egykorú Eliseus és Phárbi Lázár nyomdokain előadtam. (Lukácsi).

Az áruló Vasacest (Vászák-ot) terveinek kivitelében nagy mértékben segítette azon környülállás, hogy az örmények magukra hagyatva, külsegítség nélkül szűkölködtek, azon kevés számú hunnokot kivéve, kik beváltva adott szavukat, korán megjelentek; hanem, hogy azok is nagyobb számmal át ne jöhessenek, az áruló a kezénél levő perzsa csapatokat a vaskapukhoz küldötte és utjokat állotta; irt a perzsa királynak is (II. Váhrám), hogy nagyobb sereget küldjön Tzur őrizetére. (Eliseus, Az örmények vallási háborúja, 4. könyv, 79 l.)

Azok, a kik Vártán fővezérnek eleste után Árság erdeibe vonultak, követeket küldöttek a hunnokhoz, kik ezeket felszólítanak, hogy a két nemzet közt fennálló szövetségnél fogva sietnének segítségökre és adnák okát, hogy miért nem jelentek meg a kitüzött időben és nem vettek részt a nagy ütközetben. A hunnok rövid tanácskozás után a segedelmet megszavazták és azonnal Persiába rontva, annak határszéli tartományait tüzzel-vassal pusztították és ez által tudokra adák a perzsáknak, hogy ők csakugyan szoros szövetségben állanak az örményekkel. (Eliseus, Az örmények vallási háborúja, 7 könyv.)

Váhrám perzsa király hallván a történeteket, Musgán Nusallavurt nevü vezérét hadosztályával tüstént Albaniába küldötte és megparancsolta, hogy vonja magához az utjába eső népségeknek hadait, úgy szintén azon széjjelszórt csapatokat, melyek az örményekkel egyesült hunnok által bevett várak és városok őrsegeiből életben maradtak. (Eliseus, Az örmények vallási háborúja, 7 könyv, 111 lap.)

Az idézett írói helyek után bizonyos, miként a hunnok Kaukasiának őskori lakói. Az örményektől, kiknek hol ellenei, hol szövetségesei voltak, korán a Krisztus születése körüli, sőt az azt megelőzőt századokban ismertettek; annál fogva a tudósítások, melyeket ezek róluk emlékezetben hagytak, a hitelesség minden kellékével bírnak, annyival inkább, mivel magok az írók is, kik a kaukaszusi hunnok-ról emlékeznek, nagy részt ama magas századokban virágoztak, melyekből tudósításaik hangzanak. (Lukácsi, A magyarok őselei, II. rész, 113 lap).

*

A magyarok (rokonainak) Armenia évkönyveiben előforduló nevei közt, akár a hozzá kapcsolt emlékezeteket, akár a belőle folyó következtetéseket tekintjük, kétségtelenül legfontosabb és legnevezetesebb a Chus, Chusaeus, Chusán, Chusita nevezet, mely midőn egyfelől az eredeti ősapára vezet vissza, másfelől az örmény kútforrások nyomdokain a nagyszámú scytha népek azon ágát fedezi fel és ismerteti meg velünk, melyben hajdan a magyarok rokonai rejlettek. Az örményektől, a chinaiaktól és perzsáktól chus, khus, chusán, kusita, — az

araboktól ghuz, ghouz, oghuz néven jelölt hunmagyarok tudniillik nem mások, mint a görögöktől és rómaiaktól sacae, dahae, massagetae néven nevezett scythák, kik az elősorolt keleti népektől hasonlólag chusaeusok-, vagy chusoknak mondatnak és a hunmagyarokkal azonosítatnak. (Lukácsi, A magyarok őselei, 12 lap.)

Eliseus örmény történetiró, ki II. Isdegerd perzsa királynak a keleti hunnok ellen viselt hadjárata alatt az örmény csapatok kíséretében részt vett, a hunnokat nyilván chusoknak nevezi: „Isdegerd — úgymond — táborba szállott a hunnok ellen, kik chusoknak neveztetnek és nagy szorultságba ejté a hunnok királyát.¹⁾

Isdegerd országlása tizenkettedik esztendejének kezdetén ismét ráütött számtalan haddal az euthalitákra (az Euthalita-hunnokra [Lukácsi, Magyarok őselei, 14 lap]); de a chusok királya ekkor nem mert vele szembe szállani, hanem a nagy sivatagba vonult.²⁾

Chus és hunn azon egy jelentésű. „A hunnok chus voltát tanúsítja számos örmény és görög kútfőben előforduló és a benső ázsiai magyar népeket tárgyazó történeti adatnak párhuzamba állítása; hol tért, időt, személyeket és egyéb lényeges körülményeket tekintve, kétségkívül egy és ugyanazon eseményről van szó; csak hogy az abban szereplő népet az örmény chusnak meg euthalitának felváltva, a görög ellenben hunnak nevezi, annak félreismerhetlen jeleül, miképp chus és hunn csakugyan egy nép. (Lukácsi, Magyarok őselei, 19 lap).

Eliseus, miután előadta, miképp II. Isdegerd (441—459) szemlét tartván az általa kitűzött helyen, Abar-országban egybesereglett örmény iber, alban és más keresztény hadak felett, elbeszélését így folytatja: „Meginditá táborát a hunnok ellen, kik chusoknak neveztetnek és két egész évig hadakozván, semmire sem mehetett.“³⁾

---

¹⁾ Eliseus, Az örményeknek a perzsák ellen viselt vallási háborúja, 1 könyv 9 l.

²⁾ Eliseus, Az örményeknek a perzsák ellen viselt vallási háborúja, 2 könyv, 15 lap.

³⁾ Eliseus, 1 könyv, 9 lap.

Csak a historiai igazságnak hódolunk, midőn állítjuk, hogy a hun-magyarok chusok és a keleti népektől hajdan chus néven neveztek. (Lukácsi, A magyarok őselei, 23 lap.)

* * *

Eliseus örmény író, chus néven valóságos hunnok at ért. (Lukácsi, A magyarok őselei, 54 lap.)

A görögök a chusokat az V. századig Kr. után általában scytháknak nevezték; az V. században azonban a scytha név megszakad, vagy legalább ritkákban fordul elő történelmi munkáikban és nevét a hunn, névszerint az euthalitha-hunn foglalja el a nélkül, hogy legkisebb okát adnák ezen névváltoztatásnak. Ezen körülmény iszonyú zavart idézett elő az ókor történelmében. A régiségkutatók nem tudtak azon eligazodni mind maig: hova lettek az Oxus vize melléki scythák az V. században Kr. után oly hirtelen? és honnan termettek oda ugyanazon időben a hunnok? a nélkül, hogy ezen eseményről a historia egy árva szóval megemlékeznek.

Többek tudósaink közül, hogy ezen historiai rejtélyt magoknak megfejthessék, elfogadták Deguignes francia történetbuvárnak csekély névhasonlatosságon alapuló azon véleményét, hogy a hunnok a chinaiak hiongnioniai, kik nyomatva a chinaiaktól, az Oxus melléki tájékokra jöttek; holott mi sem bizonyosabb, az örmény írók egyhangú tanútétele után, mint az, hogy a hunnok ősrégi lakói a kérdéses tájékoknak, kiket a görögök Cyrus és Nagy-Sándor hadjárataiból a legrégebb idő óta ismertek; csak hogy az V. század előtt Kr. után általában scytháknak, névszerint pedig saca, daha, massageta-scytháknak neveztek; az V. században azonban, hogy a görögök azon gyakori küldöttségek alkalmával, melyeket ezen században Persia királyaihoz, II. Isdegerd és Pacorhoz intéztek, az Oxus melléki népeket, kiket előbb scytháknak hívtak, saját neveikről ismerni kezdték, és állandóul hunnoknak és a már eleve ismert Áttila-féle hunnoktól való megkülönböztetés végett Euthalita, vagy Cidarita-hunnoknak, vagy keleti hunnoknak nevezték.

Az örmény irók a tárgyalt népeket saját nemzeti — kiket keleti és görög neveikről a legkorábbi idők óta ismerték — neveiken, irataikban felváltva hol *chus*, hol *hunn*, hol *euthalita*, hol végre *scytha* nevezetekkel illették. Néha azonban hozzáteszik a félreértés kikerülése végett, hogy a hunnok vagy massageták ugyanazok, kiket az örmények *chusoknak* hívnak.

Igy olvassuk Eliseusnál: „A hunnok, kik *chusoknak* neveztetnek.“ (Vallási háború, I. könyv, 9. lap). — Ászolichnál: „A massageták, kik *Bahlban* laktak, *Chusok*.“ (Örmények története, 2 könyv, 3. fej.) (Lukácsi, 218. lap.)

Az Oxus melléki hűnn-magyar *scytháknak* számtalan népei Plinius tanútétele szerint hatalomban versenyeztek a párthusokkal. „*Ultra sunt Scytharum populi, multitudo populorum innumera et quae cum Parthis ex equo degant.*“¹⁾ Legnevezetesebbek ezek közül a sákák, dáhák és massageták. „*Celeberrimi eorum Sacae, Dahae, Massagetae*“ — mondja Plinius.²⁾ Curtius pedig arról értesít, hogy nevezett *scytha* törzsek azonagy ajkú és nemzetiségű népfajt képeztek: „*Sogdiani, Dahae, Massagetae, Sacae ejusdem nationis sunt.*“³⁾ És ugyancsak a Sákák Dáhák és massageták a számtalan *scytha* népek közül azok, kiket kútfőink a hűnn-magyar fajjal azonosítanak. — A Daha, Aparna *scytháktól* származtak a parthusok. (Lukácsi, 278).

¹⁾ Historia Natural. VI. könyv, 19 fej.

²⁾ Historia Naturalis. L. VI.

³⁾ Curtius. (Lukácsi, 218 lap).

MAJLÁTH PÜSPÖK ÉS AZ „ÖRMÉNY MÚZEUM.”

Az erdélyi egyházmegyét dicsőségesen kormányzó egyházfejedelem, Majláth Gusztáv Károly gróf püspök, Ő Felsege valóságos belső titkos tanácsosa stb. a következő nagyjelentőségű leiratot intézte Bárány Lukács plébánoshoz, mint az „Örmény Múzeum“ felügyelő bizottságának elnökéhez:

5279—1905 szám.

Főtisztelendő Kanonok, Föesperes, Plebános Úr!

A páratlanul nagy és dicső multra tekintő örmény nemzetnek azon kis raja, mely viszontagságai közepette hazánkban keresett és talált nemcsak biztos menedéket, de állandó hazát is, a keblében hozott és táplált nemes vonásnál fogva soha sem engedte magát felülmulatni úgy az anyaszentegyházhoz való ragaszkodásban, mint új hazájához és ebben nemzetünkhöz mindenha tanusított hűségben, testvéries együttérzésben. A veszély idején is kipróbált barátjává lőn a nemzetnek, mely viszont hálásan ölelte kebelére a testvér népet, mely fáját ugyan meg nem tagadva szívvél-lélekkal katolikus és magyar.

Mint ilyent becsülték mindig nagynevű elődeim Erdély püspöki székében s hagyták reám örökségül, mint a főpásztori jogar ragyogó ékkövét.

Nem is támadt soha féltékenység specialis örmény nemzeti jelleget kidomborító mozgalmuk nyomán sem, mely mindig eleve kizárta a magyar haza iránt tartozó hűséggel és szeretettel való összeütközést.

Igy kíséri hazafias rokonszenv a szamosújvári örmény nemzeti múzeum ügyét is, mely hogy rendeltetésének csakugyan meg fog felelni, afelett táplált reményemnek az által akarok kifejezést adni, hogy magam is az alapító tagok sorába lépek és a 200 korona tagsági díjat ezzel egyidejűleg uradalmi pénztáramból Főtisztelendőséged kezéhez utalványozom.

Ki többire ájtatos imáiba ajánlottan vagyok Főtisztelendőségednek Gyulafehérvárt 1905. november 10-én

jóakaró főpásztora:

† Gusztáv Károly
erdélyi püspök.

E ragyogó irályú, fenkölt szellemű főpásztori levél korszakos dokumentuma múzeumunknak még rövid, de nem dicstelen történetében. A legilletékesebb ajkak, a történelmi tények igazságától ihletetten, valóságos panegiristét zengik itt az örmény nemzetnek, a hazai örménységnek. A magyar-örmények két fő jellemvonásának, a vallásosság és a hazafiság szent erényeinek apotheozisa e nagysúlyú püspöki enunciatio. Korszakos ez a maga keltenél fogva. Igaz, hogy az erdélyi püspökök mindig megbecsülték a hazai örménységet, „főpásztori jogaruk e ragyogó ékkövét“ és soha sem támadt kétség annak hithűsége és magyarsága iránt. De nem érvényesült mindig kellően annak a bölcs belátása, hogy a hazai örmény épen faji jellegénél fogva, örmény voltában a legjobb katolikus, a legjobb magyar.

Ime, a gyulafehérvári szerény ősi rezidenczia nagy szellemű lakójának ihletett lelke messze és magosan túl emelkedik apostoli szent buzgalommal kormányzott nagyterjedelmű egyházmegyéje mesgyéin. Felemelkedik a Szent-István birodalmának vallásilag is dicső conceptiojú álláspontjára, fellendül az általános katolicizmus és az egyetemes emberi kultúra világboldogító magaslátára. Innen üdvözli a hazai örménységet és a szamosújvári „Örmény Múzeum“-ot. És személyesen beáll azon apostok sorába, akik a hazai örmények ez egyedüli közös kulturintézményében, nemzetreható, sőt világraszóló üdvös eszméket akarnak megvalósítani. Pedig múzeumunk a szamosújvári örmény katolikus egyház, illetőleg a visszaállítandó erdélyi püspökség tulajdona.

Majláth püspök alapítványa a mi törekvéseink dicséretes voltának legerősebb, s legfényesebb igazolása. Ez alapítvány biztos alapja további alkotásunknak. Az a 200 korona tündöklő koronája eddigi eredményeinknek. Az a főpásztori levél, nemcsak előkelő, udvarias, diplomatikus hangjával, hanem nagy és nemes intenciókat kifejező magas szárnyalású értelménél fogva az erdélyi örmények életében új és szebb korszak hajnalcsillaga.

Üdv és hála érte a nemeslelkű, a fenkölt szellemű főpásztornak. A válságok nagy idejében legyen új Illuminatora a katolikus magyar örményeknek.